
<https://doi.org/10.15407/fd2021.04.038>
УДК 1(091)

Віталій ТЕРЛЕЦЬКИЙ, кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник відділу історії філософії України
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
terletsky.vm@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3212-043X>

ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ В ІНСТИТУТІ ФІЛОСОФІЇ

У статті проаналізовано доробок працівників Інституту філософії АН України, який стосується дослідження німецької класичної філософії. Ідеологічно незаангажовані студії німецького ідеалізму в Інституті стали можливими лише після того, як його очолив Павло Копнін. Київський університет імені Тараса Шевченка став тим осередком, із якого в першій половині 1960-х років вийшли всі дослідники німецького ідеалізму. Спочатку більшу увагу приділяли філософській системі Гегеля, що відобразилося в монографії В. Шинкарука (1964). У середині 1970-х років на передній план виступає критична філософія Канта, різні аспекти якої проаналізовано в колективній монографії «Критичні нариси про філософію Канта» (1975). На початку 1980-х років дослідники інтенсивно займаються «антропологічним матеріалізмом» Фюрбаха й публікують колективну монографію «Нариси про філософію Фюрбаха» (1982). Саме твори та ідеї Гегеля, Канта і Фюрбаха становили переважний предмет уваги дослідників Інституту, що відбилося в численних публікаціях на сторінках часопису «Філософська думка». Натомість філософські системи Шелінга й особливо Фіхте залишалися майже знехтуваними аж до 1991 року.

Ключові слова: німецький ідеалізм, Гегель, Кант, Фюрбах, Інститут філософії, історія філософії.

Ювілей заснування інституції — гарна нагода не лише критично оцінити досягнення і надбання, але також спробувати виявити певні упущення та згаяння, що неминуче супроводжують діяльність будь-якої наукової установи. Це вагомо зробити не так для того, щоб вчергове продемонструвати, що і в нас було «щось», чим ми можемо пишатися, а передусім для того, щоб здати собі справу з того, який саме спадок ми маємо, що його нам залишили

Цитування: Терлецький, В. (2021). Дослідження німецької класичної філософії в Інституті філософії. *Філософська думка*, 4, 38—54. <https://doi.org/10.15407/fd2021.04.038>

наші попередники. Обмеження темою німецької класичної філософії зумовлено не стільки питанням компетентності, скільки тим очевидним фактом, що в радянській науковій інституції, яка фахово займалася марксистсько-ленінською філософією, просто не могло не бути досліджень, які стосувалися першого з «трьох джерел» марксизму. Втім, як виявляється, таке припущення є чим завгодно, але точно не чимось очевидним¹.

Бувши заснованим 1946 року, Інститут філософії АН УРСР упродовж п'ятнадцяти років існував як «ідеологічний заклад», наукова продукція якого відзначалася «кон'юнктурністю і апологетичністю» на догоду «радянській філософії сталінського стибу» [Йолон, 2016: сс. 56—57, 59]. За таких умов годі було сподіватися, що може з'явитися якась розвідка, присвячена дослідженню німецької ідеалістичної (!) філософії. Ситуація почала поволі змінюватися лише після так званої «хрущовської відлиги», і то не відразу. Як ретроспективно відзначають безпосередні свідки тих сумних часів, гнітюча атмосфера в Інституті філософії унеможливлювала серйозні філософські дослідження. Тому «центром філософського життя в Україні був філософський факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка» [Шинкарук, 1998: с. 426]. Однак перш, ніж філософське відділення історико-філософського факультету університету змогло перетворитися на такий «центр», сталася подія, що мала вирішальне значення для вітчизняної філософської думки загалом, а саме приїзд до Києва у 1958 році Павла Васильовича Копніна (1922—1971).

У 1959 році Копнін очолює в університеті кафедру діалектичного та історичного матеріалізму, «в абсолютно нетрадиційній манері» читає курс теорії пізнання, публікує книжку «Диалектика как логика», що викликає жваві дискусії в ідеологічно заангажованому середовищі, презентує нове розуміння предмета філософії². Копнін «став неформальним лідером і практичним керівником філософського відділення» [Йолон, 2010: с. 180]. Особливу увагу він приділяв організації різних наукових заходів (конференцій, симпозіумів, семінарів тощо), на яких, з одного боку, сам публічно представляв своє розуміння філософії, а з іншого боку, давав можливість висловлювати

¹ Надалі ми обмежимося оглядом публікацій працівників Інституту філософії, які були спеціально присвячені німецькій класичній філософії. Зрозуміло, що багато хто читав і цитував твори представників цього періоду, але фахово і свідомо не досліджував творчість німецьких ідеалістів. Тому до уваги бралися лише ті публікації, які мали безпосередній стосунок до цієї теми. Крім того, ми були змушені обмежити і хронологічні рамки систематичного огляду, орієнтуючись при цьому на 1991 рік як *terminus ad quem*, хоча нерідко ця межа все ж є досить умовною. Причина саме такого обмеження досить очевидна — зі здобуттям незалежності України філософське життя в Інституті філософії зазнало якісних змін, зокрема і в плані дослідження німецького ідеалізму. Однак перш ніж оцінювати здобутки за останні 30 років, усе-таки варто кинути погляд на попередній етап у дослідженнях такого роду.

² Докладніше про діяльність П.В. Копніна в Київському державному університеті див.: Генеза філософських студій у Київському університеті (2010), сс. 265—273.

погляди з певних питань колегам, студентам і аспірантам. Тож не дивно, що довкола молодого московського професора почали гуртуватися студенти, аспіранти, деякі викладачі різних спеціальностей. Одним із таких викладачів університету був доцент кафедри історії філософії Володимир Іларіонович Шинкарук, який «досліджував німецьку класичну філософію» і «стартові можливості якого були тоді закладені» [Йолон, 2010: с. 184].

Як відомо, у 1962 році Копнін переходить до Інституту філософії АН України, який він очолюватиме до 1968 року. Тут він опублікує низку своїх монографічних і колективних творів, тут він реформує структуру Інституту, тут він реалізує низку своїх амбітних проєктів із філософії і методології науки, тут він започаткує програму дослідження, перекладу і публікації праць професорів Києво-Могилянської академії, тут він зорганізовує відділ соціологічних досліджень, який лише в 1989 році переросте в Інститут соціології АН УРСР³. Утім, для розглядуваного контексту вагоміші інші нюанси цієї багатогранної постаті.

Хоча перу Копніна належить чимало праць, які безпосередньо пов'язані з аналізом творчості представників німецької класичної філософії, починаючи вже з ранньої статті «Диалектика форм мышления в философии Гегеля»⁴ і аж до останньої публікації, оприлюдненої після смерті автора, «Гегелевская идея о совпадении диалектики, логики и теории познания» [Философия Гегеля, 1973: сс. 77—89], усе ж такі історико-філософські студії мали оказійний характер в його творчості. Жодного тексту, що був би цілковито присвячений трактуванню німецького ідеалізму або окремим його репрезентантам, Копнін не написав.

З усім тим не можна заперечувати той факт, що в багатьох працях Копніна, що мають справу з марксистською філософією або присвячені логіко-методологічним проблемам науки, присутні такі історико-філософські «вкраплення» про Канта чи здебільшого про Гегеля. Наприклад, у праці «Идея как форма мышления» (Київ, 1963) §4 приділено Гегелю (сс. 37—47). Те ж саме можна фіксувати і в пізнішому творі «Философские идеи В. И. Ленина и логика» (Москва, 1969, сс. 102—107). Це може свідчити про те, що властиве історико-філософське дослідження виконувало для Копніна допоміжну роль при систематичному опрацюванні та викладі питань філософії.

Як учень В.Ф. Асмуса і Б.О. Фохта, Копнін добре усвідомлював значення знання іноземних мов для вивчення філософії та, власне, філософських досліджень. Сам він брав участь у роботі міжнародних філософських конгресів і симпозіумів, читав лекції в «буржуазних» країнах, неодноразово цитував у своїх працях закордонних авторів. Можна, мабуть, підставово стверджува-

³ Ми не торкаємося усієї різнобічної діяльності Копніна на посаді директора Інституту філософії, як і не зачіпаємо змістовної характеристики його розуміння філософії, що виходить за межі нашої теми. Про одне й друге див.: [Павел Васильевич Копнин, 2010].

⁴ Копнин, П. (1957). Диалектика форм мышления в философии Гегеля. *Вопросы философии*, 4, 51—62.

ти, що такий академічний етос він плекав і серед своїх молодших колег. Завдяки зусиллям Копніна було організовано роботу бібліотеки Інституту філософії в плані комплектації фонду іноземної літератури; також бібліотека стала регулярно одержувати закордонну наукову періодику (провідними європейськими мовами), що, безперечно, посприяло знайомству і «рецепції» вітчизняними науковцями західної філософської думки. Сам Копнін перед від'їздом до Москви залишив у бібліотеці Інституту подаровану йому його вчителем книгозбірню Б.О. Фохта, що містить твори класиків філософії мовами оригіналу. Зрештою, ті організаційні та світоглядні трансформації, що відбулися в Інституті філософії під орудою Копніна, сприяли тому, що «талановита філософська молодь», яка здобула освіту в університеті та яка була «вихована на традиціях класичної, головню німецької, філософії ... виявилася найбільш здатною до сприйняття неортодоксальних ідей» [Шинкарук, 1998: с. 426]. Одним із результатів цього стала поява філософських розвідок принципово нової якості, й однією із таких розвідок було дослідження В. Шинкаруком німецької класичної філософії, зокрема, ґрунтовна праця «Логика, диалектика и теория познания Гегеля» [Йолон, 2016: с. 62].

Гегель

І справді, книжку Володимира Іларіоновича Шинкарука (1928—2001) про Гегеля можна розглядати, як відправний пункт у дослідженнях німецького ідеалізму у вітчизняній філософії⁵. Вона була схвально оцінена як радянськими гегелезнавцями, так і сучасними українськими дослідниками Гегеля, хоча акценти в оцінках, звісно, різні. У радянський час позитивно розцінювалися такі вартості монографії: «вимальовування збігання теорії пізнання як вчення про діалектику пізнавальних відношень суб'єкта і об'єкта ... із логікою як теорією діалектичного методу», що було зумовлено відкриттям Гегелем «пізнавальної функції логічних категорій» і як визначень об'єкта, і як ступенів пізнання об'єкта; підкреслення тези, що Гегель не створив «теорії діалектики як науки про загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення»; уточнення співвідношення формальної і діалектичної логіки в системі Гегеля; наголошення на плідності окремих аспектів і деталей системи категорій Гегеля, якій проте бракувало «внутрішньої суцільності»; увиразнення вчення Гегеля про абсолютний дух для «розв'язання проблеми свободи і скасування [сняття] відчуження» [Філософія Гегеля, 1973: сс. 315—317]. Натомість з погляду сучасності головне досягнення книжки вбачають у тому, що тут велику увагу приділено «висвітленню «Феноменології духу», що було «для тих часів щось дивовижне» і становило «радіше виняток

⁵ Цікавий факт, що до публікації книжки про Гегеля Шинкарук оприлюднив лише дві невеликі статті: «Г.В. Плеханов про Гегеля» (1956) і «Гегель Георг Вільгельм Фрідріх» в Українській Радянській енциклопедії (1960). (Див. покажчик праць В.І. Шинкарука [Шинкарук, 2004: сс. 381—383].) Мабуть, підґрунтям для монографії виступили тексти лекцій з німецької класичної філософії, які Шинкарук читав в Університеті Шевченка.

із загального правила». Однак постійний наголос на діалектиці, «шира за-коханість у діалектику» унеможлиблювали інші можливі погляди і підходи до системи Гегеля [Козловський, 2021: сс. 115, 121, 132]. Ця обставина, зрештою, добре пояснюється тим, що в той час, як слушно зазначає В. Козловський, ішлося «не стільки [про] дослідження Гегеля крізь призму марксистської традиції, скільки насамперед [про] гегелізнавчі студії під кутом зору *марксистської* тематики» [Козловський, 2021: с. 135]. З іншого боку, у зв'язку з тим, що книжка Шинкарука справді вирізнялася «систематизувальною глибиною», її поцінують за те, що тут ламаються «встановлені стереотипи» стосовно гегелівської філософії, які були поширені в тодішньому радянському сприйнятті Гегеля, наприклад, у питанні щодо суперечності між діалектичним методом і метафізичною системою [Генега філософських студій, 2010: с. 274]. Інше питання, яке вимагає, мабуть, окремого дослідження, полягає в тому, наскільки така гносеологічна настанова взагалі з її суб'єкт-об'єктною моделлю віддає належне Гегелевому критичному ставленню до традиційної теорії пізнання, що виражена у вступі до «Феноменології»⁶. І все ж не будемо забувати ті часи, коли було написано це дослідження про Гегеля.

Згодом Шинкарук продовжував займатися філософією Гегеля, що знайшло своє вираження в доповідях «Про місце права в формоутворенні людського духу в філософії Гегеля» на VI Міжнародному Гегелівському філософському конгресі (Прага, 1966) та «Від «Феноменології духу» до «Науки логіки» Гегеля» на X Міжнародному Гегелівському конгресі (Москва, 1974). Він публікує статті, розділи в колективних монографіях, рецензії, які присвячено різним аспектам філософії Гегеля⁷. На особливу згадку заслуговують дві публікації Шинкарука, що з'явилися в органі західнонімецького Гегелевого товариства *Hegel-Jahrbuch*: «Гегелівське поняття “спекулятивного мислення” і принцип тотожності протилежностей» (1971) та «“Феноменологія духу” та діалектична логіка у Гегеля» (1976)⁸. Деякі його статті або розділи монографій були надруковані також англійською, німецькою, польською, чеською, угорською мовами. Усе це засвідчує досить пристойний рівень досліджень Володимира Шинкарука як радянського дослідника творчості Гегеля. Щоправда, починаючи з середини 70-х років XX століття його увага дедалі більше зосереджується на питаннях науково-технічного прогресу, світогляду, проблемах гуманізму, відповідно, тематика німецького ідеалізму відходить на задній план. Мабуть, останніми проявами інтересу до гегелівської філосо-

⁶ Така теорія пізнання «...припускає уявлення про пізнання [Erkennen] як про певне *знаряддя* і *медіум*, а також *відмінність нас самих від цього пізнання*; але головне оце: що абсолютне перебуває на *одному боці*, а *пізнання на іншому боці* все ж є чимось реальним для себе та окремо від абсолютного...» [Hegel, 1989: S. 70].

⁷ Див. бібліографічний покажчик публікацій Шинкарука [Шинкарук, 2004: сс. 381—412].

⁸ Der hegelsche Begriff des “spekulativen Denkens” und das Prinzip der Identität der Gegensätze. *Hegel-Jahrbuch*, 1970 (SS. 236—247). Meisenheim am Glan: Anton Hain, 1971; Die “Phänomenologie des Geistes” und die dialektische Logik bei Hegel. *Hegel-Jahrbuch*, 1975 (SS. 441—449). Köhl: Pahl-Rugenstein, 1976.

фії стали дві колективні монографії про ліве гегельянство. [Малинин, Шинкарук, 1983; 1986].

Започатковане Шинкаруком монографічне дослідження філософії Гегеля, а ширше — німецької класичної філософії, було продовжено його учнем Михайлом Олександровичем Булатовим (1936—2020), який з 1965 до 1972 року працював на кафедрі історії філософії Київського університету, викладаючи саме курс «Німецька класична філософія» [Гене́за філософських студій, 2010: с. 339]. У низці статей Булатов торкається різних аспектів німецького ідеалізму, зокрема, проблем телеології та виникнення марксистської діалектики⁹. Згодом, після переходу до Інституту філософії (1972), Булатов опублікував книжку, що була цілковито присвячена низці тем німецької філософії від Канта до Фюрбаха («Ленинський аналіз німецької класичної філософії»). Звісно, аналіз системи Гегеля тут займає чільне місце, а саме увага зосереджена на трьох комплексах питань: «1) сутність логіки і діалектики; 2) діалектика і її співвідношення з гносеологією; 3) «прикладна діалектика», її застосування до вивчення історії філософії» [Булатов, 1974: с. 70]. Гегелю присвячено значно більше половини праці, погляди ж Канта і Фюрте, а також Фюрбаха викладені епізодично [Булатов, 1974: сс. 40—69, 249—269]. Своєрідність Булатового аналізу вказаного комплексу питань полягає в тому, що праці німецького філософа постійно розглядаються крізь призму Ленінського критичного «прочитання» творів ідеаліста Гегеля, а не як вираження його власної системи. Певна річ, з позиції сьогодення така інтерпретація навряд чи приваблива і видається малоперспективною.

Пізніше Булатов неодноразово повертався до творчості Гегеля передусім у зв'язку з теорією категорій¹⁰. Певним підсумком таких тривалих студій став другий том його підручника з історії німецької класичної філософії. Хоча виклад у цьому підручнику вирізняється чіткістю і зрозумілістю, чому сприяла та обставина, що певні частини підручника відтворюють рукопис цілої книжки, підготовленої як посібник іще в 60—70-х роках ХХ століття [Булатов, 2006: с. 86], усе-таки сам підручник, здається, виявився «несвоечасним» і з огляду на марксистську методологічну настанову, і в зв'язку із російською мовою підручника.

До здобуття незалежності України в Інституті філософії АН УРСР, як і в інших наукових установах і освітніх закладах, публікувалися, звісно, статті та розвідки, що мали за тему певні аспекти філософської системи Гегеля¹¹. Але

⁹ Булатов, М. А. (1967). Гегель и Эйнштейн. *Философские проблемы современного естествознания*, 8, 87—95; Булатов, М. А. (1969). Марксова критика гегелевской теории противоречия. *Проблемы философии*, 13, 21—29; Булатов, М. О. (1970). Обґрунтування диференціального числення в «Науці логіки» Гегеля. *Філософські питання сучасного природознавства*, 21, 95—105; Булатов, М. О. (1971). Поняття доцільності в класичній німецькій філософії. *Філософська думка*, 2, 78—88; Булатов, М. О. (1972). Розвиток знань про природу та суспільство і становлення діалектики. *Філософська думка*, 1, 63—71.

¹⁰ Див., наприклад: [Табачковский, 1986: сс. 300—301].

¹¹ Відповідну інформацію можна знайти, звернувшись до систематичного каталогу біб-

доводиться констатувати також той факт, що монографії Шинкарука і Булатова, хоч вони і були написані в цілком марксистському дусі, але при цьому намагалися інтегрувати Гегелеву думку в жорсткі канони офіційно санкціонованої марксистсько-ленінської філософії, залишалися єдиними авторськими дослідженнями Гегеля в Україні аж до 2009 року, коли була надрукована праця Д. Кірюхіна про філософію релігії Гегеля [Кірюхін, 2009].

Кант

Володимир Шинкарук започаткував в Україні дослідження не лише філософії Гегеля, але також і філософії Канта. Уже працюючи в Інституті філософії, він оприлюднює свою монографію про Канта [Шинкарук, 1974], яка залишила помітний слід у вітчизняному науковому співтоваристві. Шинкарук уже раніше звертався до філософії Канта, написавши статтю про нього в «Українській радянській енциклопедії»¹², але, мабуть, 250-та річниця з дня його народження Канта стала приводом для окремого монографічного дослідження. У багатьох пунктах ця праця про Канта залишається традиційною і в цілому відповідає тогочасному рівню радянського кантознавства¹³. Наголошено на ролі емпіризму і раціоналізму модерної філософії як передумов формування критичної філософії Канта, вказано на значення праць «докритичного» періоду, що були присвячені логічній проблематиці, відзначено специфіку предмета «Критики чистого розуму» тощо. Своєрідність аналізу Шинкарука полягає в увиразненні гносеологічного виміру Кантової думки, постійному підкресленні теоретико-пізнавального (а не суто логічного або навіть діалектичного) характеру «критичної філософії». Певна річ, це марксистське тлумачення Канта, проте іншого годі було б очікувати в 1974 році. З усім тим тут трапляються деякі пасажі, які позитивно вирізняють книжку Шинкарука з-поміж тодішніх поширених оцінок певних Кантових положень. Наприклад, Шинкарук відхиляє поширену в радянській літературі тезу, ніби поділ суджень на аналітичні та синтетичні «не має сенсу», наполягаючи на тому, що поділ сповнений сенсу, бо «входить не в предмет логіки, а в предмет «критики чистого розуму», тобто в предмет теорії пізнання» [Шинкарук, 1974: сс. 59—60]. Крім того, Шинкарук постає проти зарахування Канта до «засновників діалектичного способу мислення» і чітко зазначає, що «Кант був ... метафізиком» [Шинкарук, 1974: с. 182]. Водночас слід також визнати, що, постійно підкреслюючи вагомість «транс-

ліотеки Інституту філософії НАН України. Варто зазначити, що укладання повної бібліографії українських дослідників про німецьку класичну філософію, зокрема, і Гегелеву філософію, на нашу думку, є актуальним завданням сучасності.

¹² Шинкарук, В.І. (1961). Кант І. В: *УРЕ* (т. 6, сс. 151—152).

¹³ Варто зауважити, що ця книжка була написана найпізніше в першій половині 1973 р., тож тут природно не могли бути враховані праці, що побачили світ раніше або одночасно, наприклад, монографія В.Ф. Асмуса про Канта (1973) і відома збірка «Філософія Канта и современность» (1974).

цендентальної логіки» в Канта, монографія Шинкарука позитивно відрізнялася від численних спроб «перетворення» її на діалектичну логіку. Щоправда, зрештою і тут ми знайдемо тези, що «трансцендентальна логіка» містить «*контури* предмета ... діалектичної логіки», що «трансцендентальна логіка» «розчинена в ... ідеалістичній гносеології» [Шинкарук, 1974: сс. 184, 185] — тези, які навряд чи прийнятні для незаангажованого кантознавства.

Книжка Шинкарука про Канта має ще й ту позитивну якість, що в ній додано диференційований перелік літератури, що на той час траплялося вкрай рідко¹⁴. А проте, за прискіпливого розгляду виявляється, що в самій монографії не процитовано жодної іноземної праці! Утім, у тексті наявна одна-єдина цитата з німецького джерела, а саме покликання на видання творів Канта без вказівки назви праці Канта та імені/організації видавця цього видання: «*Imm. Kants Werke*, B. VIII, Berlin, 1923, с. 244» [Шинкарук, 1974: с. 62]. Як вдалося з'ясувати, йдеться про незавершену працю Канта, відому під скороченим заголовком «Про поступ метафізики» (1793), а процитовано її за виданням під редакцією Е. Касирера¹⁵. Виникає природне питання: навіщо Шинкарук цитує з німецької мови працю, яка перекладена російською мовою і видана в складі шостого тому зібрання творів Канта [Кант, 1966: сс. 177—255]? І все ж це питання, як і питання про доцільність наводити в переліку літератури (не в бібліографії!) іноземні праці, які *de facto* не використані, залишається відкритими¹⁶.

Філософії Канта торкається у своїй монографії про німецьку класичну філософію також Михайло Булатов [Булатов, 1974: сс. 40—62]. Але ще більше, ніж у випадку Гегеля, Кантова філософія втиснута тут у «прокрустове ложе» Ленінського прочитання критичного ідеалізму і перетлумачення його в дусі матеріалістичної діалектики. У значно пізніше виданому підручнику з історії німецької класичної філософії Булатов, звісно, зупиняється й на Кантовій філософії. Стисло виклавши ідеї докритичного періоду творчості, він зосереджує увагу на змісті та проблематиці трьох «Критик» Канта [Булатов, 2003: сс. 43—198]. Але сам жанр підручника зумовлює те, що критична філософія тут подана в традиційному річищі.

¹⁴ Спершу стоять твори класиків марксизму-ленінізму, потім переклади творів філософів, далі праці радянських дослідників про німецьку класику, потім переважно дореволюційні дослідження і переклади, нарешті, іноземні праці німецькою, англійською і французькою мовами [Шинкарук, 1974: сс. 328—334]. Парадокс, але у перевиданні цієї праці у зібранні творів Шинкарука перелік літератури з якихось причин не був відтворений [Шинкарук, 2003: сс. 73—286].

¹⁵ *I. Kants Werke*. Hrsg. von E. Cassirer. Bd. VIII. Berlin: B. Cassirer, 1923 [Anthropologie, Fortschritte der Metaphysik, Vorlesungen Kants über Pädagogik, Vorlesungen Kants über Logik]. Примітно, що цього видання немає в бібліотеці Інституту філософії.

¹⁶ Варто ще відзначити, що обидві свої монографії про Гегеля і Канта Шинкарук «перевидав» дещо пізніше у книжці під заголовком «Єдинство діалектики, логіки і теорії познання. Введення в діалектичну логіку» [Шинкарук, 1977]. Деякі незначні видозміни стосувалися передусім назв і рубрикації розділів, але були також змістові вилучення певних фрагментів [Шинкарук, 2003: сс. 287—312].

З нагоди 250-ї річниці з дня народження Канта в Інституті філософії була підготовлена і опублікована колективна збірка праць «Критические очерки по философии Канта» (1975). Можна без перебільшення стверджувати, що ця збірка виявилася унікальною і за змістом, і — що особливо вагомо — з огляду на тодішні умови. Видавці прямо заявляють, що запропоновані «матеріали з аналізу філософії Канта ... виникли не при розгляді самих лише історико-філософських проблем», а зумовлені «дослідженнями актуальних питань» різних філософських дисциплін [Критические очерки, 1975: с. 12]. І справді, в кожному з п'яти тематичних блоків подано розвідки, які стосуються: 1) виникнення філософії Канта та проблем діалектики й апіоризму; 2) моральної теорії й естетики; 3) філософських і методологічних питань природничої науки; 4) переосмислення Кантових проблем (діяльності, феномену, метафізики) в різних версіях сучасної філософії; 5) рецепції Кантової філософії в Україні в ХІХ — на початку ХХ століття. Хоча марксистсько-ленінське тлумачення Канта залишається в цілому домінуючим, а проте в багатьох підрозділах автори демонструють свіжість дослідницького погляду на, здавалося б, уже давно з'ясовані питання. Поряд із творами «класиків» цитуються неперекладені праці Г. Когена, П. Наторпа, Г. Райхенбаха, Е. Гусерля, М. Гайдегера, А. Камю. Під певним кутом зору такий підхід можна розцінювати як достатньо прогресивний для тодішніх кантознавчих студій. На особливу увагу заслуговують два останні підрозділи, в яких ледь не вперше зображується поширення і рецепція Кантового вчення на теренах України [Критические очерки, 1975: сс. 299—344]. А підрозділ «Кант и философия на Украине начала XIX века» авторства А. О. Пашкової був навіть позитивно оцінений у радянському кантознавстві [Емельянов, Каменский, 1984: с. 86].

Починаючи з другої половини 1970-х і аж до 1991 року на сторінках часопису «Філософська думка» (у 1989—1997 роках «Філософська і соціологічна думка») лише подеколи трапляються статті, присвячені деяким аспектам як Кантової, так і Гегелевої філософської спадщини¹⁷. Щоправда, при цьому варто пам'ятати, що не всі автори таких публікацій були працівниками Інституту філософії. З іншого боку, деякі працівники Інституту філософії друкували свої статті в інших періодичних виданнях¹⁸. Задля увиразнення загальнішої карти-

¹⁷ Говорун, Д.І. (1974). Творча уява в естетичній теорії Канта. *Філософська думка*, 1, 70—77; Костюк, В. М. (1976). Етика Канта і сучасна логіка. *Філософська думка*, 6, 74—81; Шинкарук, В.І. (1989). Вернадський і І. Кант. Гуманістичні традиції і сучасність. *Філософська і соціологічна думка*, 1, 56—61; Костюк, Н.Т. (1975). Гегель і проблема сутності життя. *Філософська думка*, 4, 65—72; Кушаков, Ю.В. (1978). До критики гегелівської концепції співвідношення філософії та її історії. *Філософська думка*, 4, 98—109; Шинкарук, В.І., Липа, О.Я. (1982). Категорія буття в «Науці логіки» Гегеля. Буття і його якісна визначеність. *Філософська думка*, 5, 65—73.

¹⁸ Андрос, Е.И. (1979). Антитезис доброй воли в философии И. Канта и его социальный смысл. *Проблемы философии*, 46, 142—150; Поліщук, Н.П. (1991). Ідеї філософської антропології І. Канта в контексті гуманізації сучасного суспільства. *Проблеми філософії*, 90, 27—33.

ни стосовно дослідження німецького ідеалізму, насамперед Кантової філософії, в 70—80-х роках ХХ століття варто згадати й публікації А.І. Трубенка та А.І. Савченка, які досліджували і викладали в Київському університеті імені Тараса Шевченка німецьку класичну філософію¹⁹. І все ж, здається, є підстави стверджувати, що ідеалістичні системи Канта і Гегеля виявилися у вказаний період не надто привабливими для вітчизняних істориків філософії. Колективна монографія про Канта (1975) залишалася єдиним монографічним дослідженням Кантової філософії в Україні аж до оприлюднення в 2001 році праці М. Мінакова про Кантів концепт «віри розуму» [Мінаков, 2001].

Фоєрбах

Зовсім інакше стояла справа з дослідженням філософії Людвіга Фоєрбаха. З одного боку, в офіційному філософському дискурсі він був зарахований до представників німецької класичної філософії, що видається дещо суперечливим з огляду на ідеалістичні системи всіх її представників і матеріалізм Фоєрбаха. З іншого боку, саме завдяки матеріалізму ця фігура виявилася близькою для радянської філософії з її постійним наголошенням на діалектичному/історичному матеріалізмі.

Мабуть, першим, хто звернувся до філософії Фоєрбаха, знову був Володимир Шинкарук, який 1964 року, працюючи ще в Київському університеті, опублікував невелику статтю про гуманізм німецького філософа²⁰. Дещо пізніше до аналізу спадщини Фоєрбаха звернувся Михайло Булатов, який підкреслював не лише матеріалістичний характер його філософії, але також видозміну її методу: від спершу ідеалістичної діалектики до поступового увиразнення в ній матеріалістичних рис, через «її орієнтацію на людський досвід і об'єктивну дійсність»²¹. Деякі аспекти «антропологічного матеріалізму» Фоєрбаха були досліджені також іншими працівниками Інституту філософії²². Варто відзначити і внесок Юрія В'ячеславовича Кушакова (1946—2016) у дослідження історико-філософської концепції Фоєрбаха. У серії статей²³, а ще

¹⁹ Трубенко, А.І. (1967). Проблема рефлексії в трансцендентальному ідеалізмі Канта. *Проблеми філософії*, 5, 94—104; Трубенко, А.І. (1974). Кант про природу та функції філософського знання. *Проблеми філософії*, 33, 47—54; Трубенко, А.І. (1978). Кант о соотношении философии и науки. *Проблеми філософії*, 45, 101—109; Савченко, А.І. (1974). Кант та неопозитивізм. *Проблеми філософії*, 33, 55—62; Савченко, А.І. (1976). Про відношення емпіріокритицизму до філософії І. Канта. *Проблеми філософії*, 38, 109—116.

²⁰ Шинкарук, В. І. (1964). Філософ-гуманіст: До 160-річчя з дня народження Л. Фейєрбаха. *Войовничий атеїст*, 7, 41—46.

²¹ Булатов, М. О. (1972). Вищий ступінь розвитку домарксистського матеріалізму. До 100-річчя від дня смерті Л. Фейєрбаха. *Філософська думка*, 4, 34—46; Булатов, М.О. (1979). Проблема методу в філософії Фейєрбаха. *Філософська думка*, 6, 79—90.

²² Табачковський, В.Г. (1979). Критика Л. Фейєрбахом ідеалізму і проблема практики. *Філософська думка*, 6, 90—102; Манзенко, П.Т. (1979). Л. Фейєрбах і філософська думка на Україні. *Філософська думка*, 6, 102—112.

²³ Кушаков, Ю.В. (1980). Основные черты историко-философской концепции Л. Фейербаха. *Проблеми філософії*, 51, 131—143; Кушаков, Ю.В. (1981). Методология историко-

більше у своїй монографії [Кушаков, 1981]²⁴ Кушаков показує відмінність і оригінальність історико-філософської концепції Фейєрбаха порівняно з Гегелевою теорією історії філософії, яка постає у вигляді «філіації ідей». Натомість в концепції Фейєрбаха в основі історико-філософського процесу завжди лежать «практичні інтереси та емпіричні потреби людства», він акцентує увагу на значенні того «підґрунтя» для історії філософії, яке є культурно-історичним контекстом розвитку філософії. Найвагомим тут виявляється співвідношення філософії з релігією і наукою. Дослідження Кушаковим історико-філософської спадщини Фейєрбаха певним чином посприяли зацікавленості в університетському середовищі творчістю Фейєрбаха, про що свідчить низка публікацій з цієї тематики²⁵.

Певним підсумком студій філософської спадщини Фейєрбаха постала колективна монографія «Очерки по философии Фейербаха» (1982), авторами якої були співробітники Інституту філософії АН України та викладачі філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка. У п'яти главах автори висвітлюють різні аспекти творчості німецького філософа: утворення «матеріалістичних поглядів» філософа (В. Шинкарук), значення діалектики (М. Булатов), критику ідеалізму (В. Табачковський) і проблему суб'єктивності у Фейєрбаха (Є. Андрос), історико-філософську концепцію філософа (Ю. Кушаков, В. Горський), місце Фейєрбаха у творчості Герцена (Н. Сапон), Чернишевського (В. Малахов) і у вітчизняній філософії (П. Манзенко), зрештою, антропологічну позицію Фейєрбаха в контексті сучасної філософської антропології (Є. Причепій). Звісно, ця монографія написана на засадах марксизму, в деяких пунктах, як цілком кон'юнктурних, вона, безперечно, належить минулому, проте деякі розділи вповні змістовні та витримали критику часу. Ця монографія наочно демонструє невідомий інтерес представників Київської школи до антропологічної і гуманістичної спадщини Фейєрбаха наприкінці 70-х та на початку 80-х років ХХ століття. Водночас доводиться констатувати й те, що відтоді й аж до сьогодні в Україні більше не було опублікованого жодного монографічного дослідження про філософію Фейєрбаха.

філософского исследования Л. Фейербаха. *Проблемы философии*, 54, 62–72; Кушаков, Ю.В. (1982). К исследованию теоретического наследия Л. Фейербаха / Скептицизм П. Бейля в трактовке Фейербаха. *Проблемы философии*, 56, 92–101.

²⁴ На підставі цієї монографії 1983 року Кушаков захистив докторську дисертацію «Историко-философская концепция Л. Фейербаха».

²⁵ Семенов, В.Г. (1986). К критике Фейербаховского понимания сущности морали. *Проблемы философии*, 70, 78–85; Семенов, В.Г. (1989). Был ли Л. Фейербах сенсуалистом? *Проблемы философии*, 82, 82–90; Сенюшкіна, Т.О. (1991). Исторична форма гуманізму як теоретична проблема (на матеріалі гуманістичної концепції Л. Фейєрбаха). *Проблеми філософії*, 87, 36–44; Сенюшкіна, Т.О. (1991). Фейєрбах про філософію майбутнього. *Проблеми філософії*, 90, 39–47.

Фіхте і Шелінг

Якщо філософські проекти Гегеля, Канта і Фюєрбаха були предметом досліджень працівників Інституту філософії (і не лише їхніх), а деякі аспекти цих проектів опрацьовувалися достатньо ретельно, що відповідало, в принципі, тодішньому рівню історико-філософської науки в СРСР (наприклад, проблеми діалектики і діяльності або теорії категорій), то про дослідницьку увагу до філософських систем Фіхте і Шелінга цього сказати не можна. Щоправда, в працях і Шинкарука, і Булатова ці ідеалістичні системи згадано, однак такі згадки тільки увиразнюють «перехідний» статус обох систем від Канта до Гегеля²⁶. Доводиться констатувати той факт, що до 1991 року не було опубліковано жодного монографічного дослідження ні про Фіхте, ні про Шелінга! Окремі статті і навіть одна захищена дисертація все ж мали місце²⁷, однак це були радше винятки, які підтверджували загальне правило, що обидві ідеалістичні системи, здавалося, мали лише історичний інтерес. Певне поживалення інтересу до систем Фіхте і Шелінга можна спостерігати лише з початку 2000-х років, коли в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка були захищені дисертації про деякі аспекти їхніх систем, відповідно, були опубліковані статті з цієї тематики. А проте ми й досі не маємо монографічних досліджень (не розділів у підручниках!), які на належному фаховому рівні аналізували би доробок Фіхте і Шелінга.

На завершення варто торкнутися двох проблем, які прямо чи опосередковано впливають із запропонованого вище огляду дослідницьких праць про німецький ідеалізм. Перша проблема стосується мови й знання іноземних мов. Як видно, всі монографії вітчизняних авторів були опубліковані

²⁶ У книжці Шинкарука про Гегеля подано лише «загальні риси суб'єктивного ідеалізму Фіхте», а «системі трансцендентального ідеалізму» Шелінга приділена ще менша увага [Шинкарук, 1964: сс. 27—33, 33—37]. У його монографії про Канта стан справ дещо змінився, оскільки обом системам присвячена ціла четверта глава [Шинкарук, 1974: сс. 186—231]. Однак і тут виклад обмежений відтворенням загального ходу думки у «Вченні про науку» (1794) і деякими міркуваннями про «філософію тотожності». У дослідженні Булатова система Шелінга взагалі не розглядається, позаяк її не досліджував Ленін, а філософія Фіхте дуже стисло викладена на кількох сторінках [Булатов, 1974: сс. 3—4, 62—69]. У пізнішому підручнику з німецької класичної філософії Булатов, певна річ, докладніше трактує Фіхте і Шелінга. А проте і тут цікавою є «вибірка» тематики представлення цих систем. Фіхтеве традиційно подаване «вчення про науку» доповнено його філософією історії [Булатов, 2003: сс. 199—265]. У розділі про Шелінга викладений спершу начерк його головних ідей, потім ідеться про засади філософії природи, нарешті, система Шелінга зіставляється із системою Гегеля [Булатов, 2003: сс. 266—314].

²⁷ Булатов, М.О. (1975). Суперечливий характер ідеалістичної філософії Шеллінга. *Філософська думка*, 3, 60—69; Пашкова, А.О. (1975). Інтерпретація Шеллінга у вітчизняній філософії на початку XIX ст. *Філософська думка*, 3, 70—78. Филина, И.А. (1984). Понимание Шеллингом предмета философии в контексте его историко-философской концепции. Киев: Киев. гос. ун-т. им. Т.Г. Шевченко; Филина, И.А. (1986). Шеллинг как критик гегелевской методологии. *Проблемы философии*, 70, 50—58.

російською мовою, хоча чимало статей виходило також українською мовою. Звісно, у цьому можна вбачати наслідок того ідеологічного тиску (особливо після 1972 року), що обтяжував філософські дослідження в Інституті філософії до здобуття Україною незалежності. З іншого боку, вжиток російської мови певною мірою полегшував сприйняття праць (рецензій, відгуків, цитувань) у СРСР і водночас полегшував цитування джерел, позаяк у переважній більшості послуговувалися російськими перекладами творів Канта, Фіхте, Шелінга, Гегеля і Фюєрбаха. Як видається, проблема адекватності російських перекладів класики тоді взагалі не була на порядку денному. Інша справа, що така проблема неодмінно з'являлася б, якби йшлося про публікацію праць українською мовою. Хоча й у випадках україномовних публікацій філософи особливо не переймалися проблемою перекладу, віддаючи цю справу в руки редакторів або самотужки перекладаючи з російської. Цілковито інакшою справою виявляється використання/цитування іншомовної дослідницької літератури. У цьому питанні ми змушені констатувати той факт, що в переважній більшості вітчизняних досліджень про німецьку класику їхні автори не цитували іншомовні тексти, хоча і тут були поодинокі щасливі винятки. Залишаючи відкритим питання про те, хто і наскільки добре знав німецьку мову²⁸, що все ж таки є неодмінною умовою для дослідження німецького ідеалізму, оскільки зараз на це питання годі дати відповідь, підкреслимо лише, що здебільшого у працях були використані радянські російськомовні дослідження, як і російські переклади класиків філософії. Усвідомлення необхідності звертатися до оригіналів почало з'являтися тільки після здобуття незалежності разом із дедалі ширшим послуговуванням українською мовою.

Друга проблема ще болючіша, бо пов'язана вона з наступністю і спадкоємством доробку вчених Інституту філософії в сфері дослідження німецького ідеалізму. Певна річ, після 1991 року, а ще більше з початку 2000-х, помітно зростає кількість розвідок, праць і дисертацій у цій специфічній сфері історії філософії. Інше питання: як у цих новітніх публікаціях представлений той доробок²⁹? Незважаючи на те, як сьогодні оцінювати конкретні праці і дослідження тих часів, навряд чи хто-небудь заперечуватиме їхню наявність і певну наукову вартість. І от у зв'язку з тим фактом, що в Інституті філософії АН України працювали провідні фахівці з німецької класики, які написали монографії, опублікували чимало статей, проводили заняття зі студентами й

²⁸ Свідчення очевидців у цьому делікатному питанні мовної компетенції амбівалентні.

Одні вважають, що «Шинкарук мов не знав: він читав Гегеля в російському перекладі, як і Канта, хоча нам завжди говорив учити мови» [Лой, 2021: с. 176]. Інші стверджують, що «Шинкарук, до певної міри, володів німецькою. Але ж ми ведемо мову не просто про знання мови, а про фахові дослідження: можна володіти німецькою, але не розуміти (чи розуміти погано) філософські тексти» [Козловський, 2021: с. 124].

²⁹ Це може бути цікавою темою для окремої розвідки, якщо проаналізувати її не за формальними критеріями бібліографії, а за змістовими параметрами цитування, схвалення/відхилення положень тощо.

аспірантами, буквально актуалізували німецьку класичну філософію³⁰, що, мабуть, поширювалося поза межі Інституту — у зв'язку з таким фактом виникає проблема, що в Інституті філософії не було створено інституційне підґрунтя для дослідження німецького ідеалізму. Адже традиційно таке дослідження провадиться в рамках загальнішої інституції на кшталт відділу/сектору історії філософії (в освітніх закладах — це кафедри), що включає, звичайно, дослідження/викладання попередніх і наступних періодів історії філософії. Але якщо в 1968 році був створений відділ сучасної зарубіжної філософії, то до відкриття відділу/сектору історії філософії справа не дійшла. Можна лише гадати про причини того, чому так сталося (наприклад, про ідеологічні перешкоди), проте з певністю можна стверджувати, що брак такої інституції суттєво позначився як на науковому рівні самих досліджень німецького ідеалізму в Україні, так і на якості дещо популярного викладу цієї дисципліни (підручників і посібників). Як перше, так і друге ми відчуваємо досі.

ДЖЕРЕЛА

- Булатов, М.А. (1974). *Ленинський аналіз німецької класическої філософії. (Логико-діалектичеські і історико-філософськє проблеми)*. Київ: Наукова думка.
- Булатов, М.А. (2003). *Німецька класическа філософія*. В 2-х частях. Часть I. Кант, Фіхте, Шеллінг. Київ: Стилос.
- Булатов, М.А. (2006). *Німецька класическа філософія*. В 2-х частях. Часть II. Гегель і Фейєрбах. Київ: Стилос.
- Гене́за філософськєх студій у Київськомє університеті*. (2010). 2-ге видання. Монографія / авт. колектив: Л.В. Губерський, А.Є. Конверський, І.В. Бичко та ін. Київ.
- Емельянов, Б.В., Каменский, З.А. (1984). Кант в России (Аналитический обзор литературы 1974—1984 годов). В: *Кантовский сборник*. Вып. 9 (с. 83—94). Калининград.
- Йолон, П. (2016). Знакова роль Павла Копніна в переломний період діяльності Інституту філософії (стаття перша). *Філософська думка*, 6, 54—66.
- Йолон, П.Ф. (2010). Павел Васильевич Копнин и украинская философская мысль. Из опыта личного общения. В: *Павел Васильевич Копнин*. Ред.: М.В. Попович (с. 172—200). Москва: РОССПЭН.
- Кант, И. (1966). *Сочинения*. В 6-ти т. Ред.: В.Ф. Асмус, А.В. Гулыга, Т.И. Ойзерман. Т. 6 (с. 177—255). Москва: Мысль.
- Кірюхін, Д.І. (2009). *Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія*. Київ: ПАРАПАН.
- Козловський, В., Давіденко, І., Круглик, К., Попіль, Д. (2021). Гегель і українська філософія 70—80-х років. Частина III. *Sententiae*, 40 (2), 115—160.
- Критическєе очеркє по філософії Канта* (1975). Ред.: М.А. Булатов, В.Г. Табачковський, А.И. Яценко. Київ: Наукова думка.
- Кушаков, Ю. В. (1981). *Историко-філософська концепція Л. Фейєрбаха: Теорія, методологія, конкретнєе результать*. Київ: Вища школа.

³⁰ Пор. свідчення одного із безпосередніх учасників тодішнього життя в Інституті філософії: «Зрештою, незалежно від того, Кант чи Гегель були в різний час привабливішими для різних дослідників, в Інституті панував культ німецької класики. Дискусії, які підживлювали захоплення німецькою класикою (а воно перетворилося на загальне), відбувалися буквально на моїх очах. У 60-х провідною вважалася тема «єдності діалектики, логіки та теорії пізнання», щодо якої дуже активно дискутували» [Лой, 2021: с. 166].

- Лой, А., Давіденко, І., Мирошник, К., Попіль, Д. (2021). Розум за «залізною завісою»: українська філософія часів пізнього СРСР і світова наука. *Sententiae*, 40 (2), 161—183.
- Малинин, В.А., Шинкарук, В.И. (1983). *Левое гегельянство: (Критический анализ)*. Київ: Наукова думка.
- Малинин, В.А., Шинкарук, В.И. (1986). *К. Маркс, Ф. Энгельс и левое гегельянство*. Київ: Наукова думка.
- Мінаков, М. (2001). *Вчення Канта про віру розуму*. Київ: Центр практичної філософії.
- Очерки по философии Фейербаха* (1982). Отв. ред.: М.А. Булатов, В.Г. Табачковский. Київ: Наукова думка.
- Павел Васильевич Копнин (2010). Ред.: М.В. Попович. Москва: РОССПЭН.
- Табачковский, В.Г., Булатов, М.А., Андрос, Е.И. и др. (1986). *Категориальные структуры познания и практики*. Киев: Наукова думка.
- Философия Гегеля и современность* (1973). Отв. ред.: Суворов Л. Н. Москва: Мысль.
- Шинкарук, В.И. (1964). *Логика, диалектика и теория познания Гегеля*. Киев: Изд-во Киевского университета.
- Шинкарук, В.И. (1974). *Теория познания, логика и диалектика И. Канта (И.Кант как родоначальник немецкой классической философии)*. Київ: Наукова думка.
- Шинкарук, В.И. (1977). *Единство диалектики, логики и теории познания. Введение в диалектическую логику*. Київ: Наукова думка.
- Шинкарук, В.И. (1998). «Хрущевская оттепель». Новые тенденции в исследованиях Института философии АН Украины в 1960-х гг. В: *Философия не кончается... Из истории отечественной философии. XX век: В 2-х кн.* Ред.: В.А. Лекторский. Кн. II. 60—80-е гг. (с. 425—429.) Москва: «Российская политическая энциклопедия».
- Шинкарук, В.И. (2003). *Вибрані твори: у 3-х т. (Т. 1.)*. Київ: Український центр духовної культури.
- Шинкарук, В.И. (2004). *Вибрані твори: у 3-х т. (Т. 3. Ч. 2)*. Київ: Український центр духовної культури.
- Hegel, G.W.F. (1989). *Phänomenologie des Geistes*. In: Hegel G.W.F. *Werke in 20 Bänden*. 2. Aufl. (Bd. 3). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Одержано 26.10.2021

REFERENCES

- Bulatov, M.A. (1974). *Lenin's Analysis of German Classical Philosophy. (Logical-dialectical and Historical-philosophical Problems)*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Булатов 1974]
- Bulatov, M.A. (2003). *German Classical Philosophy*. In 2 parts. Part I. Kant, Fichte, Schelling. [In Russian]. Kyiv: Stylos. [= Булатов 2003]
- Bulatov, M.A. (2006). *German Classical Philosophy*. In 2 parts. Part II. Hegel and Feuerbach. [In Russian]. Kyiv: Stylos. [= Булатов 2006]
- Critical Essays on the Philosophy of Kant* (1975). Eds.: M.A. Bulatov, V.G. Tabachkovsky, A.I. Yatsenko. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Критические очерки 1975]
- Emelyanov, B.V., Kamensky, Z.A. (1984). Kant in Russia (Analytical Review of Literature 1974—1984). In: *Kantian Journal*, 9, 83—94. [In Russian]. Kaliningrad. [= Емельянов, Каменский 1984]
- Essays on the Philosophy of Feuerbach* (1982). Eds.: M.A. Bulatov, V.G. Tabachkovsky [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Очерки о философии 1982]
- Genesis of Philosophical Studies at the University of Kyiv* (2010). 2nd edition. Monograph. Eds.: L.V. Gubersky, A.E. Konversky, I.V. Vychko et al. [In Ukrainian]. Kyiv. [= Генеза філософських студій 2010]

- Hegel, G.W.F. (1989). *Phänomenologie des Geistes*. In: *Hegel G.W.F. Werke in 20 Bänden*. 2. Aufl. (Bd. 3). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel's Philosophy and Modernity* (1973). Ed.: L.N. Suvorov [In Russian]. Moscow: Thought. [= Философия Гегеля 1973]
- Kant, I. (1966). *Works*. In 6 volumes. Eds.: V.F. Asmus, A.V. Gulyga, T.I. Oizerman. Vol. 6 (pp. 177–255). [In Russian]. Moscow: Thought. [= Кант 1966]
- Kiryukhin, D. I. (2009). *Introduction to Hegel's philosophy of religion. Philosophy as speculative theology*. [In Ukrainian]. Kyiv: PARAPAN. [= Кірюхін 2009]
- Kozlovsky, V., Davidenko, I., Kruglyk, K., Popil, D. (2021). Hegel and Ukrainian Philosophy of the 70–80s. Part III. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 40 (2), 115–160. [= Козловський 2021]
- Kushakov, Yu.V. (1981). *Historical-philosophical Conception of L. Feuerbach: Theory, Methodology, Concrete Results*. [In Russian]. Kyiv: Vyshcha schkola. [= Кушаков 1981]
- Loy, A., Davidenko, I., Myroshnyk, K., Popil, D. (2021). The Mind Behind the Iron Curtain: Ukrainian Philosophy of the Late USSR and World Science. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 40 (2), 161–183. [= Лой 2021]
- Malinin, V.A., Shinkaruk, V.I. (1983). *Left Hegelianism: (A Critical Analysis)*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Малинин, Шинкарук 1983]
- Malinin, V.A., Shinkaruk, V.I. (1986). *K. Marx, F. Engels and Left Hegelianism*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Малинин, Шинкарук 1986]
- Minakov, M. (2001). *Kant's Doctrine on the Faith of Reason*. [In Ukrainian]. Kyiv: Center practychnoyi filosofii. [= Мінаков 2001]
- Pavel Vasilievich Kopnin* (2010). Ed.: M.V. Popovich. [In Russian]. Moscow: ROSSPEN. [= Павел Васильевич Копнин 2010]
- Shinkaruk, V.I. (2003). *Selected works: in 3 volumes*. Vol. 1. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture. [= Шинкарук 2003]
- Shinkaruk, V.I. (2004). *Selected works: in 3 volumes*. Vol. 3, P. 2. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture. [= Шинкарук 2004]
- Shinkaruk, V.I. (1964). *Logic, Dialectics and Theory of Knowledge in Hegel*. [In Russian]. Kyiv: Publishing house of Kyiv University. [= Шинкарук 1964]
- Shinkaruk, V.I. (1974). *The Theory of Knowledge, Logic and Dialectics of I. Kant (I. Kant as the Founder of German Classical Philosophy)*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Шинкарук 1974]
- Shinkaruk, V.I. (1977). *The Unity of Dialectics, Logic and the Theory of Knowledge. An Introduction to Dialectical Logic*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Шинкарук 1977]
- Shinkaruk, V.I. (1998). “Khrushchev Thaw”. New Trends in the Research of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine in the 1960s. In: *Philosophy does not end ... From the History of Domestic Philosophy. XX century*. In 2 books. Ed.: V.A. Lektorsky. Book. II. 60–80s (pp. 425–429.). [In Russian]. Moscow: Rossiyskaya Politicheskaya Encyclopedia, 1998. [= Шинкарук 1998]
- Tabachkovsky, V.G., Bulatov, M.A., Andros, E.I. et al. (1986). *Categorical Structures of Knowledge and Practice*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka. [= Табачковский 1986]
- Yolon, P. (2016). Pavel Kopnin's Significant Role in the Critical Period Activities of the Institute of Philosophy (Article One). [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 6, 54–66. [= Йолон 2016]
- Yolon, P.F. (2010). Pavel Vasilievich Kopnin and Ukrainian Philosophical Thought. From Personal Communication Experience. In: *Pavel Vasilievich Kopnin*. Ed.: M.V. Popovich. (pp. 172–200). [In Russian]. Moscow: ROSSPEN, 2010. [= Йолон 2010]

Received 26.10.2021

Vitali Terletsky, PhD in Philosophy, Senior Research Fellow
at the Department of the History of Ukrainian Philosophy,
H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National academy of Sciences of Ukraine,
01601, Kyiv, Triokhsviatytelska St., 4
terletsky.vm@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3212-043X>

RESEARCH OF GERMAN CLASSICAL PHILOSOPHY
AT THE INSTITUTE OF PHILOSOPHY, ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

The article analyzes the work of the staff of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine, which relates to the study of German classical philosophy. Ideologically unbiased studies of German idealism at the Institute became possible only after it was headed by Pavlo Kopnin. The Taras Shevchenko University of Kyiv became the center from which all researchers of German idealism emerged in the first half of the 1960's. At first more attention was paid to Hegel's philosophical system, which was reflected in the monograph of V. Shinkaruk (1964). In the mid-1970's, Kant's critical philosophy came to the fore, various aspects of which were analyzed in the collective monograph "Critical Essays on Kant's Philosophy" (1975). In the early 1980's, researchers engaged intensively in Feuerbach's "anthropological materialism" by publishing the collective monograph "Essays on Feuerbach's Philosophy" (1982). The works and ideas of Hegel, Kant and Feuerbach were the main subject of attention of researchers at the Institute, which was reflected in numerous publications in the journal "Philosophical Thought". Instead, Schelling's philosophical systems, and especially Fichte's, remained almost neglected until 1991.

Keywords: *German idealism, Hegel, Kant, Feuerbach, Institute of Philosophy, history of philosophy.*